

УДК 37.035-053.6

О. І. Мальцева

ФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Словосполучення «підлітковий вік» (англ. adolescence) походить від латинського *adolescere*, що означає «рости» або «ставати зрілим», це період розвитку дітей від 11 – 12 до 15 – 16 років. Його часто називають перехідним, тому що в цей час відбувається перехід від дитинства до дорослості в фізичному, психічному і соціальному відношеннях. Перехід цей характеризується кількісними і якісними змінами в організмі підлітка. Відживають попередні дитячі інтереси, народжуються нові. Змінюються стосунки з дорослими і товаришами. Яскраво виявляється прагнення до самостійності й властивих дорослим форм поведінки. Ці зміни часом проходять досить бурхливо.

Людина соціалізується протягом всього життя, шукаючи баланс між адаптацією до суспільства і збереженням та виявом власної індивідуальності. Якщо дитина в основному є об'єктом соціалізації, вона знайомиться з суспільними нормами та набуває соціального досвіду через дорослих, то підліток демонструє активність, прагнення бути самостійним.

Проблеми та особливості соціалізації особистості в підлітковому віці традиційно є у сфері наукових інтересів соціологів (І. Аксьонов, В. Морозов, А. Скробов та ін.), психологів (П. Василенко, В. Кутішенко, М. Савчин, І. Дубровіна, А. Прихожан та ін.), педагогів та соціальних педагогів (О. Вакуленко, С. Пальчевський, В. Сорочинська, М. Фіцула та ін.).

Мета нашої статті – проаналізувати найбільш впливові, на наш погляд, фактори соціалізації підлітків в умовах сучасного українського суспільства.

Успішність соціалізації підлітка, чи не в першу чергу, залежить від його сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу і себе. Схвалення, підтримка, байдужість або засудження членів сім'ї позначаються на прагненнях підлітка, допомагають йому або заважають шукати вихід в складних ситуаціях, адаптуватися до нових обставин його життя, встояти в мінливих соціальних умовах. Соціальне положення батьків, їх культурній та освітній рівень у більшості випадків визначає соціальний статус підлітка.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе підліток, залежить, яким змістом наповнюється процес формування його особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні. Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрішньо-сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем. Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або

суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини [1, с. 220–222].

Невтішна офіційна статистика свідчить про те, що українська сім'я, як інститут виховання дитини, переживає період кризи. За словами Уповноваженого Президента України з прав дитини Миколи Кулеби, мінімум 600 тисяч дітей проживають у неблагополучних сім'ях. Окрім цього, 21% дітей в Україні народжені в незареєстрованих шлюбах, або й просто поза шлюбом. У 1991 році таких дітей було 12%. Сюди можна додати ще і високий рівень розлучень (50–60% від зареєстрованих шлюбів), який провокує збільшення кількості неповних сімей. Зараз в Україні приблизно 20% дітей постійно проживають в сім'ях з одним з батьків (це – середній показник для Європи). Зазвичай, це мама. Близько 600 тисяч цих дітей зазнають економічного насильства, так як їх батьки після розлучення уникають виплат аліментів. За даними Міністерства соціальної політики, більше 200 тисяч українських дітей живуть в транснаціональних або дистанційних сім'ях, в яких один, чи навіть обоє батьків працюють за кордоном [2]. Безумовно, що ці явища провокують хиби у соціалізації дітей різного віку, але у підлітковому віці, як найбільш вразливого періоді активної соціалізації особистості, реакція на сімейні негаразди може бути непередбачуваною і проявлятися різноманітними девіаціями.

Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості. Відносини підлітків і батьків протягом останніх десятиліть змінюються, стаючи все більш емоційно-психологічними, для більшого числа людей саме діти стають однією з головних цінностей життя. Здавалося б це має сприяти налагодженню теплих, довірливих сімейних стосунків, але часто натомість стає причиною встановлення гіперопіки над дитиною, а в підлітковому віці спричиняє загострення вічної проблеми «батьки і діти». Підліток може агресивно ставитися до спроб батьківської опіки, або, в залежності від його індивідуальних психологічних особливостей, демонструвати інфантилізм. Негативні наслідки може мати і вибір батьками авторитарного або ліберального стилю спілкування.

Найкращі взаємовідносини підлітків з батьками складаються зазвичай тоді, коли останні дотримуються демократичного стилю спілкування. Цей стиль найбільшою мірою сприяє вихованню самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності. Поведінка дитини спрямовується в цьому випадку послідовно і разом з тим гнучко і раціонально:

- батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог і заохочують їх обговорення підлітком;
- влада використовується лише в міру необхідності;
- в дитині цінують як слухняність, так і незалежність;
- батьки встановлюють правила і твердо впроваджують їх у життя, але не вважають себе непогрішними;

- вони прислухаються до думок дитини, але не керуються тільки її бажаннями.

Найбільше підліткам хотілося б бачити в батьках друзів і порадників. При всьому їх прагненню до самостійності, юнаки і дівчата гостро потребують життєвого досвіду і допомоги старших. Багато хвилюючі проблем вони взагалі не можуть обговорювати з однолітками, тому що заважає самолюбство. Сім'я залишається тим місцем, де підліток відчуває себе найбільш спокійно і впевнено.

Поряд з сім'єю, важливим фактором соціалізації підлітка є заклад освіти. Школа як інститут соціалізації принципово відрізняється від сім'ї тим, що це емоційно-нейтральне середовище, де до дитини ставляться не як до єдиної і улюбленої, а об'єктивно, відповідно до її реальних якостей. У школі дитина дізнається на практиці, що таке змагання, успіх і невдача, навчається долати труднощі або звикає здаватися перед ними. Саме в шкільний період соціалізації у дитини формується самооцінка, яка в багатьох випадках залишається з нею на все життя.

При високому рівні організації виховної роботи в школі, вона здатна ефективно доповнювати сімейне виховання, або і нейтралізувати його хиби. Наприклад, у багатьох сім'ях батьки майже не залучають підлітків до трудової діяльності, що є серйозним пробілом у їх підготовці до дорослого самостійного життя. За таких умов заклад освіти повинен дбати про:

- формування позитивного ставлення до праці як вищої цінності в житті, високих соціальних мотивів трудової діяльності, потреби в творчій праці, прагнення застосовувати знання на практиці;
- підготовку до свідомого вибору професії, формування культури праці, старання, працьовитості, дбайливого ставлення до школи;
- виховання високих моральних якостей: працьовитості, почуття обов'язку і відповідальності, чесності, підприємливості, діловитості, цілеспрямованості, вміння планувати свою життєдіяльність з урахуванням найближчих, середніх і далеких перспектив;
- розвиток організаторських здібностей: умінь співпрацювати в умовах колективної трудової діяльності, змагатися, надавати взаємодопомогу і взаємопідтримку;
- озброєння підлітків різноманітними трудовими вміннями і навичками.

Оскільки школа є частиною більш великої соціальної системи, вона зазвичай відображає домінуючу культуру з її цінностями і забобонами. Так, П. Бурдье показав, що для дитини серйозною перешкодою в школі є приналежність батьків до неprestижних класу, неprestижною професії, бідності і т.д. У школі дитина починає розуміти, що таке соціальна несправедливість.

Існує соціальне розшарування, особливо у великих містах, яке виявляється як у нерівності матеріальних можливостей (окремі підлітки володіють цінними, престижними речами, яких немає у інших), так і в

характері життєвих планів, рівні домагань і способів їх реалізації. Іноді ці групи практично не спілкуються між собою.

На становленні підлітка позначається його місце у шкільній та класній ієрархії, заснованій на офіційному статусі учнів, їх навчальній успішності або приналежності до «активу».

Відбувається диференціація авторитетів, статусів і престижу на основі неофіційних цінностей, прийнятої в самому учнівському середовищі. У старших класах стає більш різкою різниця в положенні «зірок» і «знехтуваних», або «ізольованих».

Хоч би чим визначався статус підлітка в колективі, він справляє надзвичайно сильний вплив на його поведінку і самосвідомість. Несформованість культури в класному колективі і в школі в цілому – одна з головних причин передчасного відходу старшокласників зі школи, причому такі підлітки часто потрапляють під поганий вплив поза школою.

Не менше, а в якийсь період і більш важливим, у порівнянні з сім'єю та школою, фактором соціалізації підлітка є спілкування з однолітками. В ході цього спілкування виробляються навички соціальної взаємодії, збільшує набір його соціальних ролей, розширюється уявлення про власну особистість. На думку І. Кона, включення в товариство однолітків розширює можливості самоствердження дитини, дає їй нові ролі і критерії для самооцінок.

Спілкування з однолітками це ще й специфічний вид емоційного контакту. Воно забезпечує підліткові почуття стійкості і емоційного благополуччя. Для самоповаги підліткові дуже важливо заслужити гарне ставлення товаришів.

Підлітковий вік з багатьох причин прийнято вважати кризовим, тому не дивно, що підлітки, які переживають кризу, орієнтуються саме на собі подібних, так як вони переживають те ж саме і можуть краще зрозуміти їх, ніж батьки або інші дорослі. Часто підлітки настільки повно ідентифікуються з групою однолітків, що відкидають все «чуже», що виходить за рамки цінностей даної групи. Як правило, це збільшує гостроту кризи, робить більш напруженими і конфліктними відносини з дорослими. Однак, така нетерпимість поширюється не тільки на старших. Молоді люди можуть ставати надзвичайно закритими в своєму колі і грубо відкидати «чужаків», що відрізняються від них кольором шкіри, походженням, рівнем культури, смаками і обдаруваннями, а часто особливостями одягу, макіяжу, жестів, обраних як розпізнавальні знаки «своїх». Важливо розуміти таку нетерпимість. Таке стереотипне бачення себе і світу допомагає підліткам справлятися з кризою.

Криза підліткового віку, яка так лякає дорослих, має і свій позитивний наслідок. Через неї, через відстоювання своєї дорослості, самостійності, яке відбувається у відносно безпечних умовах і не приймає крайніх форм, підліток задовольняє потреби в самопізнанні і самоствердженні. У результаті у нього не просто виникає почуття впевненості в собі і здатності

покладатися на себе, але і формуються способи поведінки, які дозволяють йому надалі долати життєві труднощі [3, с. 376].

В останні роки серед інших факторів соціалізації підлітків набуває ваги Інтернет. Згідно з результатами дослідження, яке було проведено в 2016 році Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні, загалом підлітки користуються Інтернетом протягом 2–3 годин в робочі дні, а у вихідні – протягом 4–5 годин [4]. Деякі більш нові дослідження називають цифру – 8 годин на день. І це цілком можливо, особливо, якщо зважати, що технічний прогрес робить Інтернет з кожним роком все доступнішим. Сучасні діти і підлітки, яких називають «цифровими громадянами» легко освоюють комп'ютер, мобільні пристрої і вміло користуються ними. При цьому навички дітей в області безпеки в Інтернеті відстають від їх здатності освоювати нові програми та пристрої.

Основні небезпеки в Інтернеті для дітей та підлітків такі:

1. Кібербулінг (інтернет-цькування).
2. Використання Інтернету для маніпуляції свідомістю дітей і підлітків (пропаганда екстремістської, антисоціальної поведінки, суїцидів, залучення в небезпечні ігри).
3. «Незнайомий друг» в соціальних мережах.
4. Кібершахрайство.
5. Безпека доступу в Мережу і крадіжка особистих даних технічними засобами.
6. Незаконний збір персональних даних неповнолітніх та (або) розповсюдження їх у відкритому доступі.
7. Перегляд сайтів для дорослих [5].

Окрім безпосередньої небезпеки, побічними соціально-психологічними наслідками захоплення підлітків Інтернетом є:

- погіршення стану їх здоров'я, що підтверджується численними дослідженнями в галузі соціальної медицини та терапії;
- створення дисонансу між віртуальною та справжньою реальністю;
- бажання втечі у віртуальну реальність;
- зниження інтересу до активних форм використання вільного часу («сповільнення» вільного часу).

Однак, є і зовсім несподіваний висновок про те, що зниження кількості підліткових вагітностей та рівня вживання алкоголю серед підлітків може пояснюватися тим, що вони проводять більше часу в своїх кімнатах у соціальних мережах та менше часу присвячують реальним зустрічам. Але і цей ніби то позитивний наслідок має зворотній бік. На думку американських дослідників, сучасні підлітки – це самотнє, дезорієнтоване покоління, яке часто відчувається відстороненим від багатьох речей. Почуття самотності в підлітків зросло з 2013 року. І продовжує це робити.

Ризик появи депресії у восьмикласників, які багато часу проводять в соцмережах, зріс на 27%. Підлітки, які проводять понад три години на день за гаджетами, на 35% більш схильні до планування самогубства.

Ось один приголомшливий статистичний факт, який демонструє ізольованість сучасних підлітків: з 2007 року рівень смертності серед них зменшився, проте рівень самогубств збільшився. Оскільки діти почали проводити менше часу разом, вони рідше вбивають один одного, але частіше чинять суїцид [6].

Тобто, як мінімум вплив Інтернету на соціалізацію підлітків є стихійним і слабо контрольованим. Суспільство, яке хоче мати психічно і фізично здорове підростаюче покоління не може ігнорувати цей факт і повинно створювати умови для формування компетентного свідомого користувача медіа-ресурсів, тобто впроваджувати медіаосвіту [7].

Підводячи підсумок, хочемо констатувати, що основними факторами соціалізації особистості сучасного українського підлітка, на нашу думку, є сім'я, школа, спілкування з однолітками та Інтернет. Причому сім'я в Україні, як виховний інститут переживає період кризи, що призводить до послаблення її виховних впливів на підлітків. А школа, як інститут соціалізації, програє спілкуванню з однолітками і, особливо Інтернету, який, до речі, і спілкування з реального все більше переводить в віртуальну площину. Тому вважаємо актуальними та перспективними наукові дослідження впливу Інтернету на соціалізацію підлітків та розробку і впровадження ефективних форм і методів медіаосвіти.

Список використаної літератури

1. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 576 с. **2. Куклін Д., Скиба-Якубова І.** Кілька фактів про українську родину, які ви могли не знати: снохарство, патріархальність, насильство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/10/11/226896/>. **3. Практическая психология образования: Учебное пособие 4-е изд.** / Под ред. И. В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2007. – 592 с. **4. ЮНІСЕФ** стурбований інтернет-залежністю українських підлітків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2016/09/22/yunisef-sturbovaniy-internet-zalezhnisty-ukrayinskih-pidlitkiv> **5. Безопасность детей** в сети Интернет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bizhit.ru/index/internet_i_podrostki/0-342. **6. Яке покоління** сформували смартфони та соцмережі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/kids/yake_pokolinnya_sformuvali_smartfoni_ta_sotsmerezhi/ **7. Мальцева О. І.** Місце медіаосвіти в системі соціального виховання / О. І. Мальцева // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2017. – № 7 (312), червень. – Ч. І. – С. 222–228.

Мальцева О. І. Фактори соціалізації сучасних підлітків

У статті на основі аналізу наукових праць, періодичних видань та даних соціологічних досліджень проаналізовано найбільш впливові фактори соціалізації підлітків в умовах сучасного українського суспільства.

З'ясовано, що традиційно важливу роль у соціальному становленні особистості в період підліткового віку відіграють сім'я, заклади освіти та спілкування з однолітками. Проте, сім'я в Україні, як виховний інститут переживає період кризи, що призводить до послаблення її виховних впливів на підлітків. А школа, як інститут соціалізації, програє спілкуванню з однолітками і, особливо Інтернету, який в останні роки складає серйозну конкуренцію традиційним факторам соціалізації, перевищуючи їх силою свого впливу.

Ключові слова: соціалізація, підлітки, сім'я, заклад освіти, ровесники, Інтернет.

Мальцева О. И. Факторы социализации современных подростков

В статье на основе анализа научных работ, периодических изданий и данных социологических исследований проанализированы наиболее влиятельные факторы социализации подростков в условиях современного украинского общества.

Выяснено, что традиционно важную роль в социальном становлении личности в период подросткового возраста играют семья, учебные заведения и общения со сверстниками. Однако, семья в Украине, как воспитательный институт переживает период кризиса, что приводит к ослаблению ее воспитательных воздействий на подростков. А школа, как институт социализации, проигрывает общению со сверстниками и, особенно Интернету, который в последние годы составляет серьезную конкуренцию традиционным факторам социализации, превышая их силой своего влияния.

Ключевые слова: социализация, подростки, семья, учебное заведение, ровесники, Интернет.

Mal'tseva O. Factors of Socialization of Modern Adolescents

The article analyzes the most influential factors of socialization of adolescents in the conditions of modern Ukrainian society on the basis of analysis of scientific works, periodicals and data of sociological research.

It has been found out that traditionally important role in social formation of the person during the teenage years is played by the family, educational establishments and communication with peers. However, the family in Ukraine, as an educational institution, is experiencing a period of crisis, which leads to a weakening of its educational effects on adolescents. And the school, as an institution of socialization, loses its communication with peers and, in particular, the Internet, which in recent years has been seriously competing with the traditional factors of socialization, exceeding them by the force of their influence.

The influence of the Internet on the socialization of adolescents is spontaneous and poorly controlled. A society that wants to have a mentally and physically healthy younger generation cannot ignore this fact and should create conditions for the formation of a competent, conscious user of media resources, that is, to implement media education.

Key words: socialization, teenagers, family, educational institution, peers, Internet.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2018 р.

Прийнято до друку 01.03.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.018-057.87:004.738.5

Р. А. Міронов

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Наразі в нашій країні склалися умови, що вимагають невідкладного реформування організаційних форм і методичних заходів психотерапії. Відповідно до сучасних досліджень, серед усіх хворих людей у віці до 65 років майже половина страждає від психічних захворювань [10]. Іншими словами, психічні захворювання порушують здоров'я майже так само, як і всі фізичні хвороби, разом узяті. При цьому в структурі поширеності розладів психіки та поведінки у людей в Україні число розладів психіки не психотичного характеру перевищує вдвічі кількість психотичних розладів [6, с. 34–40].

Набули масового характеру різні феномени, що не спостерігалися раніше або мали поодинокий характер: зміни структури захворюваності; розвиток психогенно-невротичних захворювань; поширення психосоматичних захворювань; більш ранні та злякисні дебюти ендогенних психозів; виникнення масових порушень психіки і поведінки релігійно-містичного й окультичного змісту у вигляді пасивно-оборонних і агресивно-деструктивних форм.

Виходячи із зазначеного вище, фахівців, що займаються психічним здоров'ям, має бути майже стільки ж, як і всіх інших лікарів. І дві третини цих фахівців повинні займатися психотерапевтичною допомогою. Незважаючи на уявну абсурдність цього твердження, у ньому є раціональне зерно, оскільки людина не буває здоровою, якщо вона нездорова психічно, до того ж для системи охорони здоров'я психотерапевтична допомога значно менш затратна порівняно з медичним (фізичним) лікуванням. Європейська практика все більше